

16. Там само, арк. 3-3 зв.
17. Там само, арк. 4.
18. ЦДІАК України, ф. 2009, оп. 1, спр. 1058, арк. 1.
19. Держархів Полтавської обл., ф. 801, оп.1, спр. 1190, арк. 1.
20. Там само, арк. 3.
21. Там само.
22. Там само, арк. 6.

SUMMARY

IRINA PETRENKO

**CO-OPERATION OF PARISH AND RURAL COMMUNITY
AS MANAGEMENT MECHANISMS EVERYDAY MARRIAGE-DOMESTIC
BY RELATIONS OF LAYMEN OF XVIII CENTURY**

In the article told that in the XVIII century marriage-domestic relations were to a great extent regulated a parish, and had public character rural community, and also depended on public opinion. It is well-proven that in a decision marriage-domestic conflicts society gave a priority value an ordinary right, trying to provide a social structure and rest in society.

Keywords: parish, rural community, marriage-domestic relations, laymen, Russian Orthodox Church, ordinary right.

Людмила Третьяк

**ДІЯЛЬНІСТЬ ХОЛМСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ**

На основі архівних і друкованих джерел досліджується діяльність православного навчального закладу - Холмської духовної семінарії.

Ключові слова: Холмська духовна семінарія, православний навчальний заклад, церква.

На сьогодні не існує комплексного дослідження з історії Холмської православної духовної семінарії. Проте питанням освіти українського православного духовенства кінця XIX ст. займалися сучасні дослідники, такі як В. Рожко¹, Л. Рощина², А. Міронович³, М. Папезиньська-Турек⁴.

Пропонована стаття базується на документах Державного архіву м. Любліна (Польща), матеріалах періодичних видань, а саме: Холмская церковная жизнь за 1907, 1911, 1914, 1915 рр., Холмський народний календар 1909-1914 рр., Церковные Ведомости 1907, 1915 рр. Також надзвичайно цінним для даного дослідження є збірник статей, опублікований у 1910 р. з нагоди стоп'ятдесятиліття

заснування духовної семінарії у Холмі. В ньому вміщені матеріали, які підготували викладачі навчального закладу та спогади очевидців⁵. Дана стаття має на меті дослідити діяльність православної духовної семінарії в Холмі. Протягом XIX ст. на Західній Україні утворилася модель православної освіти, яка повністю співпадала з російською. Духовна освіта поділялася на рівні. До закладів найнижчого рівня відносилися парафіяльні школи та духовні училища, до середнього-духовні семінарії, а до найвищого – духовні академії⁶.

Холмська духовна семінарія належала до навчальних закладів третього рівня і надавала випускникам диплом про закінчення середньої освіти.

Свою історію духовна семінарія в Холмі розпочинає з 1760 року, коли її було засновано Холмським і Белзьким греко-католицьким єпископом Максиміліаном Рило при церкві св. Миколая⁷. Понад століття семінарія існувала як греко-католицький навчальний заклад. Після ліквідації Берестейської унії в 1875 р. Холмська духовна семінарія реорганізувалася в православну семінарію, кошти на утримання якої надходили з державного казначейства. В період з 1882 р. до 1888 р. в закладі, де раніше навчання тривало лише три роки, з викладанням виключно богословських курсів, було збільшено кількість навчальних курсів та термін навчання до шести років⁸.

Не зважаючи на реформування в 1875 р. греко-католицької семінарії на православну, в навчальному закладі продовжував діяти старий устав, затверджений міністром народної освіти 24 травня 1874 р., згідно з яким семінарія була навчальним закладом і займалася освітньою підготовкою духовенства Холмської єпархії.

Вступати до Холмської православної семінарії могли молоді люди високоморальної поведінки, які успішно закінчили повний курс класичної гімназії. Навчання розпочиналося 1 вересня і закінчувалося 7 червня. Іспитова сесія тривала з 2 травня по 6 червня⁹. Після закінчення навчання кращі випускники отримували рекомендації для вступу в духовні академії. Так, наприклад, у 1906-07 н. р. указом Святішого Синоду було рекомендовано до вступу у вищі духовні навчальні заклади два кращі семінаристи: один в Москву, інший – в Санкт-Петербург¹⁰. Також успішним випускникам пропонувалися викладацькі посади в семінарії, дехто ставав вчителем у світських навчальних закладах¹¹.

Кількість семінаристів у Холмі щороку зростала. Разом із загальною цифрою збільшувалася кількість осіб різного соціального походження.

Таблиця 1

Кількість учнів Холмської духовної семінарії: 1887-1913 рр.

Навчальний рік	Загальна кількість учнів	Кількість учнів, які не мали священницького походження
1887-88 н. р.	27	не відомо
1906-07 н. р.	175	не відомо
1907-08 н. р.	180	97
1908-09 н. р.	190	110
1909-10 н. р.	209	130
1911-12 н. р.	224	140
1912-13 н. р.	221	147

Джерело: О состоянии Холмской духовной семинарии за 1905/06-1906/07 уч. год // Холмская церковная жизнь. – Холм, 1907. – №24. – С.896; Холмський народний календарь на 1909 г. - С.63-64; Холмський народний календарь на 1910 г. - с.59; Холмський народний календарь на 1913 г. - С.59-60.

Одним із впливових факторів вибору навчального закладу людей, які самостійно не могли утримувати і навчати дітей, було те, що в семінарії діяли товариства, які надавали матеріальну допомогу учням із бідних сімей. Оскільки до семінарії в більшості вступали діти незаможних селян, міщан та церковнослужителів, а державну допомогу отримували не всі учні (із 115-120 вихованців державну допомогу отримували 60), Правлінням семінарії на кошти жертводавців, на кредитні проценти та із інших грошових надходжень був створений фонд Опікунства, з якого надавалася допомога бідним вихованцям¹². Також семінаристи мали змогу отримувати приватні стипендії. А саме: стипендії Холмського Свято-Богородицького Братства, Лейб-гвардії Литовського полку, протоієрея Варшавського кафедрального собору Микити Олексійовича Горизонтова. За період 1894 – 1910 рр. горизонтовським стипендіатам було видано 1650 рублів, а сума братських стипендій змінювалася від 220 до 330 рублів в рік і протягом 24 навчальних років складала 7080 рублів¹³.

Так, в 1909-1910 н. р. з 209 учнів державні стипендії отримувало 60 осіб, приватних місцевих стипендій 4, (2 Холмського Братства, 1 імені Лейб-

гвардії Литовського полку і 1 імені протоієрея Горизонтова), 2 армійського відомства і 3 Синодальних¹⁴. У 1911 р. з нагоди 150-річчя Семінарії була затверджена стипендія імені Преосвященного Євлогія, єпископа Холмського і Люблінського. Стипендія в розмірі 110 руб. в рік призначалася Правлінням семінарії кращим учням старших (4-6) класів, які народилися на Холмщині або Підляшші. В разі неуспішності стипендіата позбавляли грошей. Учень, який отримував стипендію, по закінченні навчання в семінарії зобов'язувався служити в духовному відомстві в межах Холмської єпархії або продовжити навчання в одній з духовних академій. У випадку невиконання цих вимог, стипендіат повинен був повернути Правлінню семінарії отриманні протягом навчання гроші¹⁵.

За період навчання з 1889 по 1895 рр. семінаристи вивчали ряд предметів. У свідоцтві про закінчення Холмської духовної семінарії за 1895 рік перераховуються: Святе Письмо, Біблійна історія, Загальна церковна історія, історія російської церкви, історія і викриття російського розколу, основне богослов'я, догматичне богослов'я, етичне богослов'я, порівняльне богослов'я, практичний путівник для пастирів, гомілетика, літургіка, російська словесність, історія російської літератури, загальна громадянська історія, російська громадянська історія, алгебра, геометрія, пасхалія, фізика, логіка, психологія, початки і коротка історія філософії, дидактика, грецька, латинська, французька мови, церковний спів, іконописання¹⁶.

Уроки відбувалися з понеділка по суботу. З 8 год. 40 хв. до 13 год. 40 хв. Щоденно учні мали по чотири уроки до обіду, які тривали по годині, та двічі на тиждень після обіду вивчали французьку і німецьку мови і тричі на тиждень – іконописання¹⁷.

За період діяльності православного духовного закладу в Холмі змінилося кілька ректорів. Всі вони мали богословську освіту і досвід роботи на управлінських посадах.

Таблиця 2

Список ректорів Холмської духовної семінарії в 1875-1916 рр.

Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік і місце народження	Соціальне походження	Освіта	Період зайняття посади ректора
Протоієрей Іполит Іванович Криницький	1819 р, Галичина	син священика	Богословський факультет у Віленському університеті	1866-1877
Протоієрей Михайло Антонович Добрянський	1837, Галичина	син священика	Богословський факультет у Віленському університеті	28.10.1877 – 20.09.1889
Архімандрит Гедеон (Герасим Покровський)	1843, Орловська губернія	син псаломщика	Київська духовна академія	20.09.1889 – 14.12.1891
Архімандрит Климент (Костянтин Олександрович Верниковський)	1863, Мінська губернія	син псаломщика	Санкт-Петербурзька духовна академія	29.12.1891 – 15.07.1892
Архімандрит Тихон (Василь Іванович Беллавін)	1865, Псковська губернія	син священика	Санкт-Петербурзька духовна академія	16.07.1892 – 4.10.1897
Архімандрит Євлогій (Василь Семенович Георгіївський)	1867, Тульська губернія	син священика	Московська духовна академія	18.10.1897 – 5.12.1902
Архімандрит Діонісій (Константин Миколайович Валєдинський)	16.05.1876, Володимирська губернія, м. Муром	син священика	Казанська духовна академія	13.12.1902 – 01.04.1911
Архімандрит Варлаам (Новгородський)	Дата народження не відома	не відомо	Київська духовна академія	5.04.1911- 25.01.1914
Архієпископ Серафим (Михайло Митрофанович Остроумов)	6.11.1880, м. Москва	син псаломщика	Московська духовна академія	28.01.1914- 1916

Джерело: Шайдицький В. Составъ лиц, служившихъ и служащихъ въ семинаріи (1875-1910) / Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семинаріи. По поводу столѣтидесятилетія существованія семинаріи (1760-1910). – Холмъ, 1910. – С. 53; Холмская церковная жизнь. – Холм, 1914. – №5. – С. 158; Церковные Ведомости. – 1907. – №37. – С. 341; Церковные Ведомости. – 1915. – № 10. – С. 80.

Викладачі семінарії були високоосвіченими людьми, більшість з них мала священицький сан та походила зі священицьких династій.

Ось таким був склад працівників Холмської духовної семінарії на 1907р.:

Ректор – Архіандрит Діонісій (Валединський), син священика Володимирської єпархії, з 1900 р. кандидат богословських наук і професорський стипендіат. Закінчив Казанську духовну академію. Викладав Святе письмо.

Інспектор семінарії – ієромонах Елєвеерій (Богоявленський), син псаломщика Курської єпархії, кандидат богословських наук. У 1904 р. захистився в Санкт-Петербурзькій духовній академії.

Святе письмо в 1-4 класах викладав протоієрей Стефан Недельський. Син псаломщика Волинської єпархії, кандидат богословських наук. В Холмській духовній семінарії працював з 1898 р.

Російську словесність з історією російської літератури викладав Єфрем Васильович Ливотов, син диякона Тверської єпархії. Він закінчив Київську духовну академію і з 1884 р. працював в Холмі.

Латинську мову з 1885 р. викладав Володимир Григорович Шайдицький, син чиновника з Галичини, випускник Санкт-Петербурзької духовної академії.

З 1887 р. церковній історії семінаристів навчав Григорій Олександрович Ольховський, син псаломщика Смоленської єпархії, випускник Санкт-Петербурзької духовної академії.

Основне, догматичне і етичне богослов'я викладав кандидат богословських наук, ієромонах Макарій (Розанов), син священика Рязанської єпархії.

Історію російського розколу викладав Михайло Петрович Кобрин, син селянина Люблінської губернії, магістр богослов'я Московської духовної академії. Також він займав посаду завідувача бібліотеки.

Логіку, психологію, початкові основи і коротку історію філософії і дидактики – Михайло Іванович Булгаков, син священика Орловської губернії, випускник Санкт-Петербурзької духовної академії.

Курс з «Російської історії» читав Михайло Іванович Струков, син псаломщика Тульської єпархії, кандидат богословських наук.

Математику і фізику – Георгій Федорович Крась, син міщанина Люблінської губернії, випускник Санкт-Петербурзької духовної академії.

Грецьку мову – Іван Федорович Крась син міщанина Люблінської губернії, випускник Казанської духовної академії.

Посаду помічника інспектора семінарії займав Георгій Семенович Андрієвський, син священика Київської єпархії, студент Київської духовної академії.

Обов'язки духовника семінарії виконував священик Йосип Микитович Захарчук, син селянина Люблінської губернії, закінчив Холмську духовну семінарію в 1889 році.

В семінарії працювали також економ, лікар, вчитель іконописання, вчитель гімнастики, два вчителі зразкової початкової школи, яка діяла при семінарії, та писар канцелярії правління¹⁸.

З 1889-90 н. р в семінарії викладалася медицина. Можливо цей факт вплинув на те, що захворювання серед семінаристів траплялися рідко¹⁹. Та є документальні свідчення, що у 1898-99 н. р. Холмську духовну семінарію охопила епідемія тифу²⁰.

З 1888 р. для практичних занять вихованців 5 і 6 класів, які слухали курс дидактики, при семінарії була створена Взірцева початкова школа.

Семінарія володіла фундаментальною та учнівськими бібліотеками (остання утворилася і утримувалася за рахунок пожертв вихованців. На 1907-08 н. р. фундаментальна бібліотека налічувала 10500 найменувань в 18155 томах, не включаючи періодичних видань, а учнівська – 1309 книг²¹.

Будівельні приміщення під духовний навчальний заклад були куплені в 1760 р. Холмським і Белзьким греко-католицьким єпископом Максиміліаном Рило за 30000 польських злотих²². В них жили і навчалися православні семінаристи до побудови нових корпусів.

На початку вересня 1890 р. були прийняті в користування і освячені нові семінарські будівлі. Головний корпус семінарії, кам'яний, критий залізом, трьохповерховий з підвалом, був правильної форми і нагадував букву Е. Посередині на фасадній стіні будівлі висів державний герб, а над ним напис чорними літерами «Холмська Духовная Семінарія» з датою 1890 по обидва боки назви. Вхідних дверей у приміщення семінарії було чотири. Перед головним входом, на всю його ширину, розміщувався невеликий ганок із залізним парасолем на двох чавунних стовпах.

У підвальних приміщеннях знаходилися: кімната швейцара, чотири окремі кімнати для прислуги, спільна кухня з коморою, квартира старшого комісара, кілька викладацьких квартир, хлібопекарня і комори для зберігання різних речей. На першому поверсі – їдальня, канцелярія з архівом, квартири економа, ректора, кількох викладачів, кімната і кухня для прислуги ректора. На другому поверсі розміщувалися: бібліотека, учнівські спальні, гардеробна, кімната з умивальниками, квартири інспектора, його помічника, викладачів та священика семінарії. На третьому поверсі – посередині: вчительська і кабінет інспектора, у середньому виступі – св. Леонтіївська церква, направо від кабінету інспектора: дві кімнати для уроків німецької і єврейської мов, навпроти –

клас малювання і учнівська бібліотека, в південному крилі – лікарня з аптекою, кімната з ванною для фельдшера. Направо від учительської – три класи. В північному крилі – рекреаційний зал і карцер. Підлога в коридорах, кімнаті з умивальниками і туалетах – асфальтована, в кухні, пекарні і коморах – цегляна, вкрита цементом. У вестибюлі і на майданчиках перед бібліотекою і церквою – теракотова. У всіх жилих приміщеннях підлога звичайна, дерев'яна, пофарбована. Опалювалося приміщення пічками. Більшість з житлових кімнат була обладнана вентиляторами. На горіщі знаходився великий бак, який забезпечував семінарію водою. Всі приміщення збудовані з цегли, ззовні та всередині поштукатурені і пофарбовані. На території знаходилися кам'яний будиночок для двірника, лазня, господарські будівлі, гімнастичний зал, криниця²³.

Першою церквою, розташованою на території семінарії, вважається кам'яна церква св. Миколая, при якій була заснована в 1760 р. Холмська духовна семінарія. Свято-Миколаївський храм був побудований за кошти Йосипа Левицького, в період його єпископства, а саме: між 1711 р. і 1730 р. В 1871-1973 рр. в церкві був проведений ремонт з незначними перебудовами, які надали їй вигляду православного храму. З переходом у нове приміщення семінаристи отримали нову церкву, яка знаходилася на третьому поверсі середньої прибудови до головного корпусу семінарії. 5 вересня 1890 р. були перенесені із Свято-Миколаївської церкви в нову ікони і церковні речі, а 9 вересня того ж року відбулося урочисте посвячення нового храму в Свято-Леонтіївський, на честь засновника православної Семінарії в Холмі – Високопреосвященного Леонтія, Архієпископа Холмського і Варшавського (1875 – 1891)²⁴. Вдруге освячення цього храму відбулося 20 квітня 1914 р., спричинене воно було пожежею, яка вночі з 9 на 10 квітня охопила приміщення семінарії і частково знищила церкву²⁵.

На території семінарії знаходилася ще одна церква. Розташовувалася вона на нижньому поверсі середньої прибудови біля головної будівлі семінарії, в приміщенні колишньої гімнастичної зали. Свято-Феодосіївський храм призначався для дітей, які навчалися у Взірцевій школі, що діяла при семінарії²⁶. Окремо від церков на території семінарії біля головного в'їзду стояла дерев'яна дзвіниця. Вона була збудована в 1890 р. за планом архітектора Цешковського в російському стилі з п'ятьма дзвонами, один з яких перенесений зі старого приміщення семінарії, а чотири – нових – вилиті в Москві на ливарному заводі Фінляндського²⁷.

Війна порушила повсякденний ритм життя семінаристів. Багато з них брало участь у військових діях. У 1915 р. Правління Холмської духовної семінарії, бажаючи відмітити пам'ять своїх колишніх вихованців, які брали

участь у бойових діях або загинули у Першій світовій війні, звертається на сторінках журналу «Холмская церковная Жизнь» до їхніх родичів і знайомих з проханням повідомити імена таких осіб з короткою біографією²⁸.

В 1915 р. Холмську духовну семінарію було евакуйовано до Москви. 1919 р. велика частина викладацького складу колишньої Холмської духовної семінарії влаштовується на роботу в семінарію в місті Кременець²⁹.

1. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х-XX ст. / В. Рожко. – Луцьк, 2002.
2. Рощина Л. Модель православного духовного образования Украины: исторические традиции и современность URL: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec4/stat44.html [3.11.2008]
3. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku / Mironowicz A. – Białystok, 2005.
4. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939 / Papierzyńska-Turek M. – Warszawa, 1989. – S. 279.
5. Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семинаріи. По поводу стопятидесятилетия существования семинаріи (1760-1910). – Холмъ, 1910.
6. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku / Mironowicz A. – Białystok, 2005. – S. 75-77.
7. Ливотовъ Е. Семинарскія зданія съ усадьбами при нихъ. Семинарскіе храмы. Средства содержанія ихъ. (1760-1910) // Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семинаріи. По поводу стопятидесятилетия существования семинаріи (1760-1910). – Холмъ 1910. – с. 151.
8. Archiwum Państwowe w Lublinie. – Chełmski Konsystorz Prawosławny 1905-1915. Inwentarz. – S. 1.
9. Шайдицькій В. Строй учебной части семинаріи (1875-1910) // Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семинаріи. По поводу стопятидесятилетия существования семинаріи (1760-1910). – Холмъ 1910. – С. 195-196.
10. О состоянни Холмской духовной семинарии за 1905/06-1906/07 уч. Год // Холмская церковная жизнь. – Холм, 1907. – №24. – С. 896-899.
11. Шайдицькій В. Строй учебной части семинаріи (1875-1910) // Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семинаріи. По поводу стопятидесятилетия существования семинаріи (1760-1910) // Холмъ, 1910. – С. 196.
12. Струковъ М., Историческій очеркъ учрежденія и деятельности Леонтіевскаго Попечительства о бедныхъ воспитанникахъ семинаріи. (1889-1909) // Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семинаріи. По поводу стопятидесятилетия существования семинаріи (1760-1910). – Холмъ, 1910. – С. 232 – 242.
13. Там же. – С. 309-319.
14. Холмський народний календарь на 1911 г. – С. 69-70.
15. Люблинскіе о стипендіи Преосвященнаго Евлогія, епископа Холмскаго и Люблинскаго, при Холмской духовной семинарии // Холмская церковная жизнь. – Холм, 1911. – №3. – С. 67-69.

16. Archiwum Państwowe w Lublinie. – Seminarium duchowne w Chełmie (1771) 1777-1917. – Akta Seminarium 1777-1917. – Podania o przyjęcie do Seminarium Duchownego w Chełmie 1888-1913. – sygn. 10. – S.2.
17. Archiwum Państwowe w Lublinie. – Seminarium duchowne w Chełmie (1771) 1777-1917. – Akta Seminarium 1777-1917. – Журналы педагогических собраний Правления Холмской духовной Семинарии 1887-1888. – sygn. 8.
18. Холмская церковная жизнь. – Холм, 1907. – №13. – С.511-514.
19. О состоянии Холмской духовной семинарии за 1905/06-1906/07 уч. год // Холмская церковная жизнь. – Холм, 1907. – №24. – С. 898-899.
20. Ливотовъ Е. Семинарскія здания съ усадьбами ... – С.146.
21. О состоянии Холмской духовной семинарии за 1905/06-1906/07 уч. год // Холмская церковная жизнь. – Холм, 1907. – №24. – С. 900.
22. Ливотовъ Е. Семинарскія здания съ усадьбами ... – С.188.
23. Ливотовъ Е. Семинарскія здания съ усадьбами ... – С.136-141.
24. Там же. – С.151-170.
25. Холмская церковная жизнь. – Холм, 1914. – №12. – С.432-433.
26. Ливотовъ Е. Семинарскія здания съ усадьбами ... – С.151-172.
27. Там же. – С.183.
28. Холмская церковная жизнь. – Холм, 1915. – №8. – С.247.
29. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939 / Papierzyńska-Turek M. – Warszawa, 1989. – S.279.

SUMMARY

Lyudmyla Tretyak

ACTIVITY OF THE CHOLM ORTHODOX THEOLOGICAL SEMINARY

In article author, based on little known archival and printed sources, are investigating activity of Cholm Holy Spirit Seminary as orthodox educational institution.

Keywords: Cholm Holy Spirit Seminary, orthodox educational institution.

Наталія Буланова

ФОРМУВАННЯ ЕТНОКОНФЕСІЙНОГО ПРОСТОРУ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII–XIX СТ.

Досліджуються особливості формування етноконфесійної мапи Катеринославщини впродовж останньої чверті XVIII–XIX ст. унаслідок заселення краю представниками різних етносів, носіями різноманітних релігійних традицій; висвітлено специфіку релігійного життя краю.

Ключові слова: Катеринославщина, церковно-релігійне життя, етноконфесійний простір, конфесія, етнос, поліконфесійність.